

ჩრდილო კავკასიელები, გენუელთა კოლონიები და ყირიმის სახანო XV საუკუნეში

გუმაშვილი ზაურ

იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ლურჯაია თამარ

იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

DOI: <https://doi.org/10.52340/tuw.2024.37.01.09>

აბსტრაქტი. XV საუკუნეში ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში ტანასა (აზოვი) და სებასტოპოლისს (სოხუმი) შორის წარმოიშვა გენუელთა 39 კოლონია. გენუელთა კოლონიების ეთნიკური შემადგენლობა საკმაოდ ჭრელი იყო. სამაგიეროდ ამ სიჭრელეში გენუელთა რაოდენობა ძალზე უმნიშვნელო რაოდენობით გამოირჩეოდა.

იურიდიული თვალსაზრისით გენუელები წარმოადგენდნენ სრულიად პრივილეგირებულ მოქალაქეებს, რადგანაც უმცირესობაში მყოფი მოსახლეობის კოლონიებში თვითმმართველ ორგანოებში მათ იმდენივე ადგილი ეკავათ, რამდენიც სხვა დანარჩენ მაცხოვრებლებს ერთად, რომლებიც მოსახლეობის რაოდენობით ათჯერ მეტნი იყვნენ ვიდრე გენუელები.

აღნიშნული პერიოდისათვის ფართო გამოხმაურება მოჰყვა მონათვაჭრობას. მონების დიდი უმრავლესობა, რომლებიც შავი ზღვისპირეთიდან გაჰყავდათ სხვადასხვა ქვეყნებში ძირითადად შედგებოდა თათრებისაგან, ადიღელებისაგან, აფხაზებისგან და დაღესტნელებისა და სხვა კავკასიელებისაგან. განსაკუთრებით დიდი ბაზრობები იმართებოდა ქ. კაფაში, ტანაში, სებასტოპოლისში და კოპარიოში.

XIII საუკუნის მეორე ნახევარში თათრებმა დაიწყეს ყირიმში გამაგრება. დასაწყისისათვის მათ გადაწყვიტეს მომთაბარეობა და მხოლოდ გამოსაზამთრებლად რჩებოდნენ ყირიმში, გაზაფხულზე კი საქონლის ჯოგებთან ერთად ბრუნდებოდნენ დნეპრის სტეპებში. დროთა ვითარებაში მათ მიიტაცეს მიწები და თავიანთ ძალაუფლებას დაუმორჩილეს აქ მაცხოვრებელი ხალხები: ლაზები, სომხები, ბერძნები და სლავები.

უკვე XIV საუკუნის დასაწყისისათვის თათრები ყირიმში ფაქტობრივად მტკიცედ დამკვიდრდნენ და აქ ჩამოაყალიბეს ოქროს ურდოსთან ვასალურ მდგომარეობაში მყოფი ადგილუფროსობა, რომლის უფროსად ოქროს ურდოს მიერ დანიშნული „ტუმანჯი“ დიდი უფლებებით სარგებლობდა.

საკვანძო სიტყვები: ჩრდილო კავკასია, გენუელები, ვაჭრები, მონათვაჭრობა, ზედა ფენა, ყირიმის სახანო, ადგილუფროსობა.

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში ტანასა (აზოვი) და სებასტოპოლისს (სოხუმი) შორის წარმოიშვა გენუელთა 39 კოლონია, მათ შორის რამდენიმე დიდ დასახლებად. თუ არ ჩავთვლით ტანასა და სებასტოპოლისს, იყო მატრეგა, ტამანის ნახევარკუნძულზე (ყოფილი მატრახა, ტამტარხა, ტმუტარაკანი), მსხვილი სავაჭრო ცენტრი, რომელიც დაკავშირებული იყო მეზობელ ჩრდილო კავკასიელ ხალხებთან და ზღვის იქითა ქვეყნებთან, სადაც ჩერდებოდა ყველა სავაჭრო გემი, რომელთაც მცირეწელიანობის გამო არ შეეძლოთ გაეცურათ ტანამდე. XV საუკუნის დასაწყისამდე მატრეგა იმყოფებოდა ჩერქეზთა თავადის ხელისუფლების ქვეშ. 1419

წელს, მას შემდეგ რაც გენუელი გიზოლფი დაქორწინდა ჩერქეზი თავადის ქალიშვილზე ბიხა-ხანუმზე, მატრეგა გახდა გიზოლფების საფეოდალო.

გენუელთა კოლონიების ეთნიკური შემადგენლობა: კოპა (ლოკოპა, კოპარიო), განსახლებული იყო მდ. ყუბანის მარჯვენა სანაპიროზე; მაპა (ანაპა), ზახირი (უძვ. ბატა-სუნჯუკ-კალე), პეშე (მდ. ყუბანის სიახლოვეს) სანტა კრუზე, პორტი სან-ჯორჯიო, პორტი ლოტარი და მრავალი სხვა, რომლებიც დასახლებული იყო საკმაოდ ჭრელი ეთნიკური შემადგენლობით, მათ შორის მნიშვნელოვან რაოდენობას წარმოადგენდნენ ჩერქეზები, აფხაზები და სხვა. შავიზღვისპირეთის სანაპიროს ყველა იტალიურ კოლონიაში გენუელთა რაოდენობა იყო უმნიშვნელო. სოლდაემი, ჩამბაკლოში, მატრეგაში და კოპარიოში მნიშვნელოვნად მაღალი იყო ბერძნული და ადიღური მოსახლეობის რაოდენობა. კაფაშიც (ფეოდოსია) კი, რომელიც გენუელთა კოლონიების ცენტრს წარმოადგენდა, ცხოვრობდნენ ბერძნები, სომხები, ებრაელები, ქართველები, რუსები და სხვა. იტალიელები კი იყვნენ უმცირესობაში. აქ, XV საუკუნის მონაცემებით, 70 ათასი მოსახლიდან მხოლოდ 10 ათასი აღმოჩნდა გენუელი (*Atti della societa di storia patria*, 1939).

სოციალური ურთიერთობის თვალსაზრისით გენუის კოლონიების მოსახლეობა შედგებოდა ვაჭრებისაგან, მსხვილი მწარმოებლებისაგან, წვრილი მოვაჭრეებისაგან და მომსახურე პერსონალისაგან. ამას გარდა, კოლონიებში იყვნენ ექიმები, იურისტები, ინჟინრები, მასწავლებლები. ე. კაფაში უნქციონირებდა სასწავლებლები, ბიბლიოთეკა და სხვა საზოგადოებრივი დაწესებულებები, რომლებშიც მოწოდებულები უნდა ყოფილიყვნენ, რათა გაეგრძელებინათ კათოლიკობა და კიდევ უფრო გაეძლიერებინათ გენუელთა გავლენა კოლონიებსა და მიმდებარე მხარეებსა თუ რაიონებში. ზოგიერთ კოლონიაში ფუნქციონირებდა, ეპისკოპოსის და არქიეპისკოპოსის კათედრები. ასევე, კოპარიოში აშენდა ეკლესია. იტალიელთა მომსახურების გარდა მათ მოვალეობაში შედიოდა ადგილობრივ მოსახლეობაში კათოლიკობის გავრცელება. თუმცა კათედრებსა და ეკლესიას დიდხანს არ უარსებია, რადგან მათმა მისიონერულმა მოღვაწეობამ დიდი შედეგი არ გამოიღო.

აღსანიშნავია, რომ იურიდიული თვალსაზრისით გენუელები წარმოადგენდნენ სრულად პრივილეგირებულ ჯგუფს მოქალაქეებისას, ვინაიდან უმცირესობაში მყოფი მოსახლეობის კოლონიებში, თვითმმართველ ორგანოებში მათ იმდენივე ადგილი ჰქონდათ, რამდენიც სხვა დანარჩენ მაცხოვრებლებს ერთად, რომლებიც მოსახლეობის რაოდენობით ათჯერ უფრო მეტნი იყვნენ ვიდრე გენუელები. ამასთანავე, საკმაოდ მიღებული და გავრცელებული ფორმა იყო კანდიდატების არჩევა რადმენადმე კარგად მცხოვრები და გავლენის მქონე ე.წ. უკეთესი ხალხიდან. შედეგად ნიუბში ხელისუფლება აღმოცნდა ყველაზე მდიდარ გენუელთა და ადგილობრივი არისტოკრატიული წრეების ხელში, რომლებიც ერთობლივად უწევდნენ ექსპლუატაციას დაბალი ფენის მოსახლეობას.

ქალაქ კაფაში სავაჭრო-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცენტრში მოქმედებდა საკმაოდ კარგად ორგანიზებული ადმინისტრაცია თავისი კანონებით, გერბითა და ტარიფებით. უმაღლესი ხელისუფლება ეჭირა გენუის მიერ დანიშნულ კონსულს. სხვა დანარჩენი თანამდებობის პირების არჩევა ხდებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის რიგებიდან. ესენი იყვნენ: ქალაქის მმართველი, მრჩეველები, სამხედრო მმართველი, კომენდანტი მმართველი და მრავალი სხვა.

გენუელთა კოლონიები მთელ ჩრდილო კავკასიაში ეწეოდნენ გაცხოველებულ ვაჭრობას ამ რეგიონის თითქმის ყველა ხალხთან.

როგორც ჩანს, სავაჭრო გზა ანაპიდან და გადიოდა დასახლებულ პუნქტ ხოლმსკიზე, სარატოვსკიზე, დიდ ზელენჩუკზე, მარუხტზე - ყარაჩაიში. აქედან ერთი განშტოება მიემართებოდა კავკასიოს მთავარი ქედის გაყოლებით წებელდაზე, ხოლო მეორე მიდიოდა მდ. თერგის გაყოლებით კასპიის ზღვისაკენ. იყო ასევე, კიდევ ერთი გზა, რომელიც გადიოდა ანაპა - გელენჯიკის მიმართულებით და გრძელდებოდა მდ. ყუბანის მარჯვენა სანაპიროზე - ჩრდილო კასპიისპირეთი - თურქესტანი - ირანი - ჩინეთი.

XV საუკუნეში გემები, რომლებიც ეკუთვნოდნენ გენუელ ვაჭრებს თავისუფლად გადაადგილდებოდნენ კასპიის ზღვაში. ერთ-ერთმა ვაჭარმა ჯიოვანი-დელა ბალემ დიდი თანადგომა გამოიჩინა სამხედრო გემის მშენებლობაში, რომელიც სხვა ყველაფერთან ერთად მონაწილეობას იღებდა საზღვაო ბრძოლებში (Барнаро, Контарини, 1971). კლავისოს სიტყვების თანახმად, სულთან უვეისის (1356-1376 წწ.) დროს გენუელი ვაჭრები მიწის ნაკვეთებსაც ყიდულობდნენ სამხრეთ აზერბაიჯანში და თავრიზის (ამჟამად თებრიზი) მახლობლად ააშენეს ციხე-სიმაგრე (Клавихо, 1881). გენუელები ამასთანავე, ჩრდილო კავკასიის მთიან რაიონებში შეჭრა-შელწევასაც ცდილობდნენ. ამაზე მოწმობენ ზოგიერთი თქმულებები და ცალკეული კომპეებისა და ეკლესიების ნანგრევები და სხვა არქეოლოგიური ძეგლები, რომლებსაც ადგილობრივი მოსახლეობა უკავშირებს „გენუ“, ან „ფერენკი“ ხალხს.

გენუელთა შეღწევა ცენტრალურ კავკასიაში განმტკიცებულია იმითაც, რომ ზემო ჯულათის (თათრტუპის) ეკლესია აღჭურვილია არა უფრო ადრეულ ხანაში.

დაახლოებით ამავე პერიოდისათვის დამახასიათებელია ზოგიერთი ნიშნები კულტებისათვის ნიშანდობლივი არქიტექტურისა, რომელიც კათოლიკური ევროპის ძეგლებისთვის იყო მეტად მახლობელი. და ამაში არ არის არაფერი მოულოდნელი, ვინაიდან იოანე შილტბერგერის თანახმად, XV საუკუნის დასაწყისში ზემო ჯულათში ფუნქციონირებდა კათოლიკური ეკლესია და ქალაქში ცხოვრობდნენ ბერები, რომლებიც კარმელოტთა ორდენის წარმომადგენლები იყვნენ. ისინი ეწეოდნენ მისიონერულ საქმიანობას და საეკლესიო საქმიანობას წარმართავდნენ თათართა ენაზე. ჯულათშივე მდებარეობდა იმავე პერიოდში კათოლიკე ეპისკოპოსის კათედრა. ჩრდილო კავკასიაში გენუელები ვაჭრობდნენ უმთავრესად იტალიური ძაფით, ასევე ხავერდის ძაფით, ფარჩით, ხალიჩებით. შეჰქონდათ, აგრეთვე, ვენეციური მინა, საპონი, მარილი, ბრინჯი, მდოგვი, ჯანჯაფილი და სხვა. გაჰქონდათ ძირითადად გამომშრალი და დამარილებული თევზი, სხვადასხვანაირი ბეწვეული, პური, თაფლი, ღვინო, ხიზილალა, ხილეული, ხე-მასალა, ტყავეული და მრავალი სხვა. ეს საქონელი მთელი ჩრდილო კავკასიიდან გენუელთა კოლონიებში ჩამოჰქონდათ. გარდა ამისა, საქონელი ამავე მიმართულებით მოემართებოდა რუსეთიდან და სხვა ადგილებიდანაც.

განსაკუთრებით ფართო გამოხმაურება მოჰყვა მონათვაჭრობას. მონების დიდი უმრავლესობა რომელიც აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთიდან გაჰყავდათ სხვადასხვა ქვეყნებში, ძირითადად შედგებოდა თათრებისაგან, ადიღეელთაგან, აფხაზებისგან, დაღესტნელებისაგან და სხვა კავკასიელებისაგან. განსაკუთრებით დიდი ბაზრობები იმართებოდა ქ. კაფაში, ტანაში, სებასტოპოლისში, კოპარიოში.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, მცირე ნაწილის გარდა, მონები გაჰყავდათ ისლამურ სახელმწიფოებში. უმეტესწილად ეგვიპტეში, სადაც მამაკაცებისგან ხდებოდა მამლუქების სამხედრო გვარდიის ჩამოყალიბება, რომელიც სულთნის მთავარ შეიარაღებულ ძალას წარმოადგენდა. საკმაოდ დიდი რაოდენობია მონებისა შეჰყავდათ ევროპაშიც, კერძოდ კი, იტალიაში. XV საუკუნის მეორე ნახევარში

მონების რაოდენობამ იტალიაში იმდენად მოიმატა, რომ მათი აჯანყების შიშით იტალიელებმა სხვა ქვეყნებში დაიწყეს თავიანთი მონების გაყიდვა.

გენუელთა კოლონიებში მონებად გასაყიდად მოჰყავდათ არა მარტო თათრები, არამედ ჩრდილო კავკასიელები, ჩერქეზები, ალანები და სხვები. ყარაჩაელები და ბალყარელები, - წერდა იოანე დე გალონიფონტიუსი, „ზღვის სანაპიროზე ყიდიან მონებს მონათვაჭრებზე“ (Галонифонтыус, 1980). არც თუ იშვიათად ხდებოდა, რომ თვით გენუელები აწყობდნენ მეზობელ დასახლებებზე თავდასხმებს იმისათვის, რომ ხელთ ეგდოთ ტყვეები, რომლებსაც შემდგომ მონებად გაყიდიდნენ. როგორც არ უნდა ყოფილიყო, გენუელი კოლონიების ხელისუფალთა მიერ მოწონებული მონათვაჭრობა ყველაზე უარყოფით როლს თამაშობდა ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ცხოვრებაში.

გენუელთა კოლონიებიდან გაზიდულ საქონელს შორის უაღრესად დიდი მნიშვნელობისა იყო პური. კოლონისტები ჩრდილო კავკასიელი მოსახლეობისაგან დიდი რაოდენობით იძენდნენ ხორბალს და შეჰქონდათ იგი ხმელთაშუაზღვის ქალაქებში. ამ შესყიდული ხორბლიდან ნაწილის რეალიზაციას ახდენდნენ ყირიმის ნახევარკუნძულზე და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში. გენუელთა კოლონიებიდან დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ თევზი და თევზის პროდუქტები.

ჩრდილო კავკასიაში გენუელ კოლონისტებს სხვადასხვა პროდუქტებთან ერთად შეჰქონდათ პირველადი მოთხოვნილებებისათვის საჭირო ნივთები; ასევე, ძვირფასეულობა, რომლის შეძენა შეეძლოთ ფეოდალებს და ძირითადი მასისაგან გამოყოფილ მდიდარ ფენას.

მიუხედავად იმისა, რომ გენუელებმა ეპროპული კულტურის მნიშვნელოვანი ელემენტები გაავრცელეს ჩრდილო კავკასიაში, მათმა მტაცებლურმა კოლონიალურმა პოლიტიკამ უაღრესად ნეგატიური ასახვა ჰპოვა ამ მხარის ისტორიულ ბედ-იღბალზე, და უპირველესად შავიზღვისპირეთის სანაპიროს მოსახლეობაზე. განსაკუთრებით დამღუპველი და მძიმე აღმოჩნდა მონათვაჭრობის შედეგები, რომლის შედეგად ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც ამ რეგიონის სხვადასხვა ეთნოსის გამრავლების წინაპირობა და საფუძველი უნდა გამხდარიყო, მოწყვეტილ იქნა მშობლიური ადგილებიდან და სრულიად უცხო მხარეში, სხვათა ბატონობის უღელქვეშ აღმოჩნდა. ამასთანავე, ავითარებდნენ რა სავაჭრო პუნქტებს გენუელი კოლონისტები, საერთოდ არ ზრუნავდნენ მხარეში მწარმოებლური ეკონომიკის განვითარებაზე.

გენუელთა კოლონიების მმართველი ზედა ფენა ცდილობდა „შენარჩუნებინა მეგობრული ურთიერთობები მეზობელ სახელმწიფოებთან“ (Atti della societa di storia patria, 1939). ამ მიზნით გენუელები აკეთებდნენ ყველაფერს, რაც მათზე იყო დამოკიდებული, იმისათვის, რომ კმაყოფილი ჰყოლოდათ ჩერქეზთა და სხვათა მმართველობები. 1458 წელს გენუიდან მიღებულ ინსტრუქციაში შავიზღვისპირეთის კონსულებისადმი მითითებული იყო: „შავ ზღვაზე ოთხი მმართველია, კერძოდ კი: თათართა იმპერატორი, ტრპეზუდის იმპერატორი, თავადი თეოდორი (მანკუპის) ძმებთან ერთად და თავადი მანკასტრო (აკერმანი), რომელთა მესვეურები ახორციელებენ ფართო მასშტაბის (შემოსავლიან) ვაჭრობას კაფასა და სხვა დანარჩენ მოსახლეობასთან, რომლებიც შედიან ჩვენს მმართველობაში (შავ ზღვაზე - ზ.გ.), ამ მიზეზის გამო იყავით მათთან კარგ ურთიერთობაში. ჩვენ გისურვებთ და გავალებთ, რათა ყველანაირი ფორმით და საშუალებებით ეცადეთ იცხოვროთ მათთან მშვიდობიანად, რათა გამორიცხული იყოს ყველანაირი შეუთანხმებლობა და მიზეზი შეტაკებებისთვის.“ თუმცა, გენუელთა ურთიერთობები თავიანთ მეზობლებთან არ იყო მშვიდობიანი, ისინი ყველანაირი წინააღმდეგობის გადალახვით, ჩრდილო

კავკასიელთა საშინაო საქმეებში ერეოდნენ. ამისათვის ხშირად იყენებდნენ მოსყიდვას, ინტრიგებს, ღია სამხედრო ჩარევებსაც კი. გაძლიერებული ექსპლუატაცია მშრომელებისა, გამუდმებული ჩარევა ადგილობრივი მოსახლეობის საშინაო საქმეებში, მოსახლეობის გარკვეული ნაწილის ტყვეებად ხელში და მათი მონებად გაყიდვა. ამ და სხვა უამრავ, გენუელთათვის დამახასიათებელ გაუმაძღრობასა და ფინანსების მოპოვების დაუოკებელ სწრაფვას, არ შეიძლებოდა უკმაყოფილება და ღია გამოვლინება არ გამოეწვია შავიზღვისპირეთის კოლონიების და მათი მიმდებარე რაიონების მოსახლეობაში.

XV საუკუნის მეორე ნახევარი - ეს არის პერიოდი გამუდმებული მღელვარებისა და პირდაპირი აჯანყებისა, რომელშიც ძირითად მასას წარმოადგენდა ადგილობრივი მოსახლეობა „კაფას წინააღმდეგ“, ე.ი. აღმოსავლეთ ევროპის კოლონიური ცენტრის წინააღმდეგ.

ადილეთა და სხვა ჩრდილო კავკასიელი ხალხების ბრძოლა კოლონიებთან იმაშიც ვლინდებოდა, რომ ისინი უარს ამბობდნენ გადასახადების გადახდაზე და თავს ესხმოდნენ გენუელ ვაჭრებს, მონაწილეობას იღებდნენ შეიარაღებულ შეტაკებებში. ისეთ კალაქებში, სადაც თავმოყრილი იყო დიდი რაოდენობის რიგითი ჯარისკაცი, მატროსები და სხვადასხვა ხალხის დაქირავებული მუშა-ხელი, ასეთი მღელვარება ხშირად ღია აჯანყებაში გადაიზრდებოდა ხოლმე. სხვები კი, რომელთაც სხვა გამოსავალი ვერა ნახეს, ტოვებდნენ თავიანთ საცხოვრებელ ადგილებს და გარბოდნენ კოლონიიდან, უფრო მეტად „ჩერქეზეთში ან კავკასიის მთიანეთში“ (Atti della societa di storia patria, 1939).

კოლონიებში, თუ მის შემოგარენში, მცხოვრები ადგილობრივი მოსახლეობა ცდილობდა გამოეყენებინა ყველა შესაძლებლობა უცხოელთა ბატონობის წინააღმდეგ. 1457 წელს ადილეთა თავადმა კადიბელდიმ აიღო მატრეგის მფლობელთა ციხე-სიმაგრე, რის შემდეგაც მატრეგის თავადი ზაქარია გიზოლფი წერდა: „ხალხი... აღსდგა კაფას წინააღმდეგ, ხელთ იგდო ციხეები, ზიხის თავადთან ერთად.“ - მაგრამ ეს აჯანყებაც, როგორც სხვები, ჩაქრობილ იქნა.

გენუელი კოლონისტების წინააღმდეგ ბრძოლა სულ უფრო და უფრო რთული ხდებოდა ადგილობრივი ფეოდალების ორმაგი პოლიტიკის გამო. ისინი ერთის მხრივ, ისწრაფოდნენ რათა მიეღწიათ გენუელთა ხელისუფლებისგან სრული დამოუკიდებლობისათვის და გაეზარდათ თავიანთი სიმდიდრე გენუელთა ხარჯზე, ხოლო მეორეს მხრივ, ნაკლებად ზრუნავდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის ინტერესების დასაცავად, მათი კოლონიზატორული უღლისაგან გათავისუფლების თვალსაზრისით. ამასობაში გენუელთა მდგომარეობა შავი ზღვის სანაპიროზე უფრო და უფრო კრიტიკული ხდებოდა. XV საუკუნის შუა ხანებისათვის კაფა იძულებული გახდა ყირიმის ხანისათვის გადასახადი გადაეხადა. გენუა ისევ კატეგორიულად მოითხოვდა კაფასგან, რათა მშვიდობა უზრუნველყო და კარგი ურთიერთობები შეენარჩუნებინა მხარის მოსახლეობასთან. მეტროპოლიაში დიდ სიამოვნებას ანიჭებდათ იმ ამბების მოსმენა, რომ მოგვარებულია ყველანაირი კონფლიქტები კოლონიებში. და მაინც, მშვიდობიანი მოლაპარაკებები თავდაუსხმელობის შესახებ არ აღმოჩნდა მუდმივმოქმედი. თუმცა, გენუელთა კოლონიის ბედი გადაწყვიტა ოტომანის პორტამ. ოსმალებმა მიწასთან გაასწორეს კაფა და მასთან ერთად, მათი კოლონიალური სისტემა, რომელსაც იტალიელები დიდი ხნის განმავლობაში ახორციელებდნენ შავიზღვისპირეთის სანაპიროზე.

XIII საუკუნის მეორე ნახევარში თათრებმა დაიწყეს ყირიმში გამაგრება. დასაწყისისათვის მათ გადაწყვიტეს მომთაბარეობა და მხოლოდ ზამთრის

გასატარებლად რჩებოდნენ ყირიმში, გაზაფხულზე კი საქონლის ჯოგებთან ერთად ბრუნდებოდნენ დნეპრის სტეპებში. დროთა ვითარებაში მათ ძალით მიიტაცეს მიწები და თავიანთ ძალაუფლებას დაუმორჩილეს აქ მაცხოვრებელი ხალხები: ალანები, სომხები, ბერძნები და სლავები. ყირიმში დამკვიდრების შემდეგაც კი თათრები, ადგილობრივი მოსახლეობისაგან განსხვავებით, რომლებიც მიწათმოქმედებას მისდევდნენ, განაგრძობდნენ მეცხოველეობას თავიანთ საქმიანობაში. „უმეტესობა (თათრების - ზ.გ.) - ამბობს პოლონეთის მეფის სტეფანე ბატორის ელჩი ყირიმში მ. ბრონევესკი, - საერთოდ არ ამუშავებს და არ თესავენ, მათი სიმდიდრე მდგომარეობს ცხენებში, აქლემებში, ძროხებში, თხეებში და ცხვრებში; ისინი ამით ცხოვრობენ.“

XIV საუკუნის დასაწყისისათვის თათრები ყირიმში ფაქტობრივად მტკიცედ დამკვიდრდნენ. მათ ჩამოაყალიბეს ოქროს ურდოსთან ვასალურ მდგომარეობაში მყოფი ადგილუფროსობა. ამასთანავე, ოქროს ურდოს მიერ დანიშნული ადგილის უფროსი „ტუმანჯი“ ან კიდევ „ტუდუში“ დიდი უფლებებით სარგებლობდა ყირიმში: დამოუკიდებლად ეურთიერთებოდა საზღვარგარეთულ სახელმწიფოებს, დებდა სამშვიდობო ხელშეკრულებებს, უცხადებდა ომს, უშვებდა საკუთარ მონეტას და ა.შ. დროთა ვითარებაში ადგილის უფროსი და მისი საერო და სასულიერო გარემოცვა ისწრაფვის დამოუკიდებლობისაკენ. ყირიმელი ხანების დინასტიის - გირეების (ან გარაების) ფუძემდებელი იყო დავლეთი, რომელიც თათართა მურზებმა აღიარეს თავიანთ ლიდერად. 1433 წელს ჰაჯი-დავლეთ გირეი ოფიციალურად გახდა ყირიმის ხანი. ამ სახანოს ჩამოყალიბებას მოწონებით შეხვდნენ აღმოსავლეთ ევროპის სახელმწიფოები, რადგანაც შექმნილ საერთაშორისო სიტუაციაში რეგიონის სახელმწიფოები დაინტერესებულნი იყვნენ, რათა ოქროს ურდოს ძალაუფლება შესუსტებულიყო. მაგრამ ყირიმის სახანოს დამოუკიდებლობა დიდხანს არ გაგრძელდებულა. XV საუკუნის შუა ხანებისათვის სახანოს მდგომარეობა ბევრად უფრო გართულდა. 1453 წელს ოსმალებმა დაიპყრეს კონსტანტინოპოლი და ისინი გახდნენ სამხრეთ შავიზღვისპირეთის მფლობელები. ცხადია, ისინი ოცნებობდნენ ჩრდილო შავიზღვისპირეთის დამორჩილებაზეც. უკვე 1454 წელს ოსმალთა პორტამ ზღვიდან ტყვიები დაუშინა მონკასტროს (აკერმანი) და სებასტოპოლისის (სოხუმი) დანგრევით გვაჩვენა, რომ იგი თავის მიზნად ისახავდა უახლოეს მომავალში მისთვის მნიშვნელოვანი ამოცანის, დასავლეთ და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის დამორჩილების, შესრულებას. ყირიმის მმართველი წრეების შემფოთებამ დააჩქარა მათი სწრაფვა დაემყარებინათ მეგობრული ურთიერთობები სულთანთან. პორტასა და ყირიმის სახანოს შორის ხელმოწერილ იქნა შეთანხმება, რომლის თანახმადაც სულთანმა პირობა მისცა ყირიმის ხანს, კაფადან განედევნა გენუელები.

კაფადან იტალიელების განდევნისათვის ხელსაყრელი დრო მალე დადგა. 1466 წელს ჰაჯი-დევლეთ გირეი სიკვდილის შემდეგ სახანოში მის შვილებს შორის დავა ატყდა. ამ საქმეში კაფას ჩარევამ შექმნა წინაპირობა იმისათვის, რომ თათარ ფეოდალებს მიემართათ დახმარებისათვის თურქეთის სულთნისათვის. 1475 წელს ოსმალებმა თათართა დახმარებით გაანადგურეს კაფა და სხვა გენუელთა კოლონიები. მაგრამ თათართა და ოსმალეთის სულთნის ინტერესები არც თუ ყოველთვის ემთხვეოდა ერთმანეთს. მათ შორის გაჩენილი უთანხმოებით ისარგებლა ოქროს ურდოს ხანმა ახმატმა. მისმა ჯარებმა „აიღეს ყირიმი და მთელი აზერგირეეების ურდო“ (П.С.Пл., М. 1965). ოსმალეთის სულთანის სრულებითაც არ აპირებდა ამ პროცესებისათვის შორიდან ეყურებინა. მან გარეკა ოქროს ურდოს ჯარები ყირიმის ნახევარკუნძულიდან და ეს ნახევარკუნძული თავის ხელისუფლებას ვასალური დამოკიდებულებით დაუქვემდებარა. ამ ვითარებამ საკმაოდ გაამყარა სახანოს

პოზიციები ოქროს ურდოსთან მიმართებაში. მან ძლიერი პატრონი იპოვა ოტომანის იმპერიის სახით. ყირიმის სახანოს სულთნის მიერ დამორჩილება, ცხადია, საკმაოდ დიდ საფრთხეს უქმნიდა ჩრდილო კავკასიის ხალხებს და რუსეთსაც, რომელიც ნელ-ნელა ძალებს იკრებდა. ამას ემატებოდა ყირიმის ხანის დამოკიდებულება და ინტერესი ამ საკითხისადმი, რომელსაც მიაჩნდა, რომ იგი არის მემკვიდრე ოქროს ურდოს ხელისუფლებისა და მისდამი მორჩილებაში მყოფი ყველა ხალხი მას უნდა დამორჩილებოდა. ყირიმში და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქებში, ქერჩში, კაფაში, აზოვში, მატრეგში (ტამანი), ანაპაში და სხვა ქალაქებში გამოჩნდნენ ოსმალთა გარნიზონები. იტალიელთა ორასწლიანი ბატონობა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში შეიცვალა ოტომანის იმპერიისა და ყირიმის ხანის უმძიმესი უღლით. ძალზე მძიმე და დრამატული აღმოჩნდა ოსმალეთისა და ყირიმის სახანოს ბატონობის უღელი ჩრდილო კავკასიის ხალხებისათვის და პირველ რიგში ადიღეთა მოსახლეობისათვის. XV საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისისათვის ყირიმის ხანი მენგლი-გირეიმ გადაწყვიტა ადიღეთა მოსახლეობის წინააღმდეგ გალაშქრება (Сн. РИО. СПб, 1884). ოსმალთა და თათართა წყაროების თანახმად მან ყირიმის სახანოს დაუმორჩილა ადიღეები. თუმცა, ადიღეები არ შეურიგდნენ ამ ვითარებას და თავგანწირული ბრძოლით უპასუხეს დამპყრობლებს, საკუთარი თავისუფლებისათვის.

ლიტერატურა:

1. Atti della societa di storia patria. Genova, 1939 T 7 . F2, 168, 177, 266, 575-680
2. Барбаро и Контарини о России: К истории итало- - русских связей в XV в. Л., 1971. С.138
3. Клавихо. Путешествие по двору Тимура Спб., 1881. с. 167-168
4. Иоанн де-Галонифонтыбус. Сведения о народах Кавказа 1404/ пер. З. М. Буниятова. Баку. 1980 г. с.17.
5. П.С.РЛ, М.1965. т 12. С. 168
6. Сн. РИО. СПб, 1884 т. 41. С.111.

Northern Caucasians, Genoese Colonies and the Crimean Khanate in the 15th Century

Gumashvili Zaur
Gurchkaya Tamar

Jacob Gogebashvili Telavi State University

Abstract

In the 15th century, between Tana (Azov) and Sebastopol (Sukhumi), 39 colonies of the Genoese emerged in the northwestern Caucasus. The ethnic composition of the Genoese colonies was quite diverse. However, in this diversity, the number of Genoese was extremely small. From a legal perspective, the Genoese were completely privileged citizens, as in the self-governing bodies of the minority population in the colonies, they held as many seats as the other residents combined, who were ten times greater in number than the Genoese. During this period, there was a significant response to slave trading. The vast majority of slaves who were taken from the Black Sea coast to other countries primarily consisted of Tatars, Adyghe, Abkhazians, and Dagestanis, as well as other Caucasians. Particularly large markets were held in the cities of Caffa, Tana, Sebastopol, and Koper. In the second half of the 13th century, the Tatars began to gain a foothold in Crimea. Initially, they chose a nomadic lifestyle and only stayed in Crimea for wintering, returning to the steppes of the Dniester in the spring with their herds. Over time, they seized lands and subjugated the local populations living there: Laz, Armenians, Greeks, and Slavs. By the early 14th century, the Tatars had firmly established themselves in Crimea and set up a local lordship under the suzerainty of the Golden Horde, whose leader, the “tumanji,” appointed by the Golden Horde, enjoyed significant powers.

Keywords: *Northern Caucasia, Genoese, traders, slave trade, upper strata, Crimean Khanate, local lordship.*